



# Ο ΚΟΙΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

\* \* \*





Ο ΚΟΙΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

\* \* \*

# Ο ΚΟΙΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

*αφηγήματα*

παρουσίαση  
επιμέλεια

ΕΛΛΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

επιμέλεια έκδοσης

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ

τρίτος τόμος

ΕΡΜΗΣ

Αθήνα 2005

ISBN 960-320-148-0

© ΛΕΝΑ ΣΑΒΒΙΔΗ ΚΑΙ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΡΜΗΣ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή, ανατύπωση,  
αποθήκευση όλου του έργου ή τμήματός του, με οποιονδήποτε τρόπο,  
χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

### ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1942-1950

1. Φόβος δεν μας διακρίνει, δεν νιώθουμε  
ένοχους τους εαυτούς μας ..... 11
2. Οι Γερμανοί έρχονται οι Γερμανοί ..... 21
3. Για να 'ρθει η καρδιά στη θέση της
  - a. Στην Αποθήκη του Καψάλη ..... 24
  - β. Μωρέ μέλι έχει αυτή η πόρτα ..... 25
  - γ. Το πάρτι της Αλληλεγγύης είχε σωθεί ..... 27
4. Τ' είναι ο πόλεμος ..... 29
5. Αυτά τραβάγαμε απ' τον εκφυλισμένο κόσμο ..... 32
6. Νερό και καλαμποκάλευρο ανάλατο, ανάλαδο ..... 37
7. Ναπολέον Σουκατζίδης ..... 39
8. Για το πάτωμα νοιάστηκε κι όχι για μένα ..... 41
9. Κοιταχτήκαμε. Ήμασταν και οι έξι  
της σπηλιάς ζωντανοί ..... 46
10. Ήμουνα σχεδόν παιδί στα χρόνια και στην εμφάνιση ... 48

### ΑΚΟΥΜΕ ΤΗ ΦΩΝΗ ΣΟΥ ΠΑΤΡΙΔΑ

11. Άξαφνα μας ήβρε ο Πόλεμος άξαφνα τελείωσε ..... 55
12. Τράβηξα που λένε της ελιάς τα φαρμάκια ..... 60
13. 1944, χρόνος σημαδεμένος με σταυρό ..... 63
14. Όπου παρουσιαστούμε μας διώχνουνε ..... 65
15. Αχ μια φλέβα της ζωής του να του 'χει μείνει  
Παναϊτσα μου αχ ..... 68
16. Μη στενοχωριέσαι, Τασία, μου λέει ..... 72
17. Με την ψυχή εμείναμε ..... 74
18. Απειλή εσωτερικού εχθρού ..... 77
19. Το 'να πόδι στο σπίτι μας τ' άλλο στο βουνό ..... 85
20. Από φυλακή σε φυλακή τον τραβούνε ..... 90

21.	Τα καλύτερα παλικάρια βαρυποινίτες .....	93
22.	Εκείνος ο παλίκaros, ο φεγγαροπρόσωπος .....	95
23.	Είμαστε πέντε απ' την οικογένειά μας καταζητούμενοι και κρατούμενοι .....	102
24.	Τι δύναμη κάνει ο απελπισμένος .....	111
25.	Γι' αυτούς να πείτε και να γράψετε, ό,τι πούμε είναι λίγο .....	120
26.	Γιατί όση πίκρα και αν έχει ο άνθρωπος προσπαθεί και να ζήσει .....	133
27.	Στο όνομα της αδελφικής μας αγάπης και της αγωνιστικής μας ενότητας .....	143

## *Της ειρηνικής ζωής*

### α) ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1930-1940

28.	Ο κυρατζής .....	157
29.	Το όργανον της Θείας Δίκης .....	166

### β) ΑΧΡΟΝΟΛΟΓΗΤΑ

30.	Το προξενιό .....	175
31.	Πίσω απ' τον ήλιο .....	177
32.	Πανηγύρια στη Μυτιλήνη α. <i>Ακόμα και τα πεύκα χαμογελάνε από την ομορφιά</i> .....	180
	β. <i>Η ακατάδεχτη</i> .....	182
33.	Τίποτα δεν είμαστε.....	183
34.	Τον άνθρωπο τον είχανε χειρότερο από ζώο .....	185

### γ) ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1965-1975

35.	Ακόμα και τη θάλασσα τη μάγευε .....	201
36.	Καθένα με την τύχη του .....	203
37.	Πε πως μας κλότσησε .....	205
38.	Ποτέ δεν θα σε ξεχάσω Μαράκι μου γλυκό .....	206
39.	Μήπως εγώ φταίω, ας κάνω υπομονή .....	209

Δεκαετία 1942-1950



# 1. Φόβος δεν μας διακρίνει, δεν νιώθουμε ένοχους τους εαυτούς μας

ΕΓΡΑΨΕ ΜΙΑ ΚΟΠΕΛΑ ΒΙΟΤΕΧΝΙΣΣΑ

ΣΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑ ΤΟΥ ΧΕΙΜΩΝΑ, μια μαύρη νύχτα, πέντε αδέρφια μάς σηκώσανε από τα κρεβάτια μας και μας πήρανε. Ένας αξιωματικός και τέσσερις τσολιάδες, με πολυβόλα και χειροβομβίδες μάς συνοδεύουν για πού; Ακόμη τίποτε δεν ξέρουμε. Το μόνο που γνωρίζουμε μέχρι εκείνη τη στιγμή ήτανε ένα σπίτι ανάστατο που αφήσανε από την έρευνά τους και μια μητέρα κλαμένη και ταπεινωμένη από τα αισχρά λόγια τους. Και έναν αδελφό ακόμα, τον μεγαλύτερο, που έδειξε κάποιο κουράγιο. Εμείς τους ακολουθήσαμε και μας συνοδεύουν. Φόβος δεν μας διακρίνει, δεν νιώθουμε ένοχους τους εαυτούς μας. Περνούμε τη συνοικία μας, πέφτουμε σε μια κοντινή. Εκεί ένας ανώτερος αξιωματικός σταμάτησε αυτόν που μας συνόδευε, κάτι είπανε και μετά μας συνέχισαν το δρόμο. Σε λίγη ώρα φτάσαμε στο Τμήμα. Εκεί μας βάζουν μέσα και φεύγουν.

Έχει μεγάλη κίνηση, οι τσολιάδες που ανεβοκατεβαίνουν μας πειράζουν άσχημα μ' αισχρολογίες. Μας βάζουν σ' ένα γραφείο. Εκεί είναι και άλλοι κρατούμενοι. Δείχνουμε τις ταυτότητές μας και μας παίρνουν τα ονόματα. Μετά μας συγκεντρώνουν σ' ένα διπλανό δωμάτιο που βρίσκονται και άλλοι κρατούμενοι. Αυτοί έχουν περάσει από τον έλεγχό τους. Χωρισμένοι βρίσκονται οι άντρες από τις γυναίκες. Εβδομήντα τόσοι είμαστε τώρα όλοι. Η ώρα περνά και μένουμε για λίγο ήσυχοι.

Σε μια στιγμή, χωρίς να πάρουμε είδηση, παίρνουν ένα παιδί μέχρι 18 χρόνων. Είναι όμορφο, ξανθό, με λεπτά και αγνά χαρακτηριστικά. Έτσι έδειχνε η χωριάτικη έκφρασή του. Μια ιδιαίτερη μελαγχολία το διέκρινε από τους άλλους. Στο γραφείο που



πήραν τα ονόματά μας το ξαναπηγαίνουν. Δεν προφταίνουν να κλείσουν την πόρτα και χτύπους δυνατούς ακούμε και μια φωνή δυνατή, λες και ξερίζωναν κάποιου τα σπλάχνα. Δεν μοιάζουνε οι φωνές του με φωνές ανθρώπου, ούτε βοδιού που σφάζουν, κάτι αλλιώτικο, κάτι που έμοιαζε με τον Άδη. Δεν πρόλαβε να πει πολλά. Το μόνο που ακούσαμε ήτανε: «Σκοτώστε με, δεν έχω να πω τίποτε» και κραυγές παράξενες η μια πίσω στην άλλη. Δεν κράτησαν και οι φωνές πολύ και ελιποθύμησε.

Ο δήμιος τσολιάς βγαίνει καταματωμένος και ιδρωμένος, το στενό στόμα του σφίγγει δυνατά και τα μάτια του έχουν πεταχτεί έξω. Στα χέρια του κρατά ένα βούρδουλα γερμανικό με σύρμα στριμμένο, στην άκρη έχει ένα βόλι μεγαλύτερο από αυγό και χοντρό δυο δάχτυλα. Φωνάζει δυνατά και ψύχραιμα: «Γρήγορα, γρήγορα νερό», και ξαναμπαίνει μέσα. Συνεφέρει το θύμα του και το κακό συνεχίζεται για δεύτερη φορά. Δεν βγάζουν τίποτε από ό,τι του ζητήσανε και στη δεύτερη λιποθυμία του μικρού αγωνιστή σταματούν. Λίγο και θα πέθαινε μπροστά τους. Γυναίκες και άντρες στεκόμαστε ακίνητοι στο διπλανό δωμάτιο και πανιασμένοι σαν τους νεκρούς. Ο δήμιος τσολιάς τώρα με το βούρδουλα ακόμη στο χέρι μπαίνει μέσα. Μας κοιτάζει και φωνάζει δυνατά: «Ποιος με είπε Γερμανό και όχι Έλληνα;» Πράγματι κάτι ακούστηκε. Κανένα όμως μορφασμό δεν βλέπει στα πρόσωπα των κρατουμένων και φεύγει νευριασμένος. Σε λίγο δεχόμαστε τους Γερμανούς με έναν Έλληνα διερμηνέα ντυμένο με γερμανικά ρούχα. Κάτι συζητούν μεταξύ τους γερμανικά. Εκείνη την ώρα κάτι πήγα να ρωτήσω την αδελφή μου πολύ σιγά και σύντομα ο διερμηνέας το λέει στο Γερμανό που μου έχει γυρισμένη την πλάτη και γυρίζει μια ανάποδη με το χέρι του το βαρύ που φορούσε γάντι. Αν και πήγα πίσω από τη δύναμη που είχε βάλει, ομολογώ ότι δεν κατάλαβα πόνο. Το μόνο που κατάλαβα ήταν ότι δεν πρέπει να μιλώ και σταμάτησα.

Φεύγουν αφού πρώτα πήραν τα ονόματά μας. Και μετά από λίγο μας κατεβάζουν δυο δυο κάτω με χειροπέδες στα χέρια. Μας παρατάσσουν σε δυάδες στο δρόμο, εμπρός τους άνδρες και πίσω τις



γυναίκες. Εμπρός, δεξιά μας και αριστερά μας έχουν κυκλωμένους τσολιάδες με πολυβόλα και μοτοσυκλέτες. Έξω στέκει και ένα αυτοκίνητο στρατιωτικό με ολίγα τσουβάλια. Κατεβάζουν τον αγωνιστή τον κτυπημένο από τη σκάλα, τον κρατούν γιατί πέφτει, και του δίνουν κλοτσιές δυνατές και φωνάζουν. Μετά τον πιάνουν από τα χέρια και τα ποδιάρια και τον πετούν σαν ζώο μέσα στο αυτοκίνητο, και τον καθίζουν στα τσουβάλια. Μαζί με τον κτυπημένο βάζουν και έναν άλλο μικρό μέχρι 14 χρόνων που κλαίει απαρηγόρητα. Στα πόδια του πετούν ένα χωνί με το σύνθημα του ΕΑΜ.

Το αυτοκίνητο ξεκινά πρώτο και φεύγει. Για πού, δεν έμαθα. Ξεκινούμε και εμείς, πηγαίνουμε εκεί που μας οδηγούν σαν τα πρόβατα. Στη σκέψη μου εκείνη την ώρα έχω το παιδί το χτυπημένο. Το ίδιο φαντάζομαι και όλοι οι άλλοι κρατούμενοι.

Μετά από ώρα πολλή φτάνουμε στο Γουδί. Εκεί μας χωρίζουν σε διάφορα κελιά. Εμάς μας χωρίζουν από τον αδελφό μας και τα κορίτσια μάς βάζουν όλες μαζί στον ίδιο θάλαμο. Είναι μεγάλος και ημιυπόγειος, οι κρατούμενοι που είναι εδώ, άνδρες και γυναίκες μαζί, έχουν καθαρό το θάλαμό τους. Τους ευκολύνει το νερό που βρίσκεται μέσα. Τα παράθυρα είναι μεγάλα και έρχονται ίσα με την αυλή. Αυτό μας ευκολύνει να παρακολουθούμε την κίνηση των έξω. Έχουμε ακόμη και κάτι πάγκους μεγάλους που χωρούν να καθίσουν και δέκα άτομα. Αυτοί χρησιμοποιούνται ανάλογα με τις ανάγκες μας. Πότε γίνονται καθίσματα, πότε τραπέζια, ακόμη και κρεβάτια. Στις έξω και στις μέσα πόρτες έχουμε φρουρούς τσολιάδες που κρατούν σχεδόν ακατάπαυστα ένα βούρδουλα ή το όπλο τους. Οι κρατούμενοι δείχνουν ήσυχοι. Πηγαινοέρχονται και συζητούν διάφορα μεταξύ τους. Αστειεύονται και γελούνε. Ορισμένες ώρες μάς έχουν για τους καμπινέδες και τότε μας ανεβάζουν όλους μαζί. Η ώρα αυτή είναι και διασκέδαση. Πολλά και διάφορα λέγονται μεταξύ μας. Όταν πάλι έρχονται νέοι κρατούμενοι, όλοι τούς πλησιάζουν. Προσπαθούν κανένα νέο να μάθουν και κάτι από τη δράση τους, από την ατομική ζωή τους. Στην αρχή δύσκολα πετυχαίνουν. Υπάρχει ακόμα ο φόβος. Αργότερα όμως τα πράγματα αλλάζουν. Μπορείς να διακρίνεις μόνος σου τους αν-



θρώπους της εμπιστοσύνης και προσπαθείς εσύ πια να βρεις τρόπο να πεις λίγα από τη ζωή σου. Η συζήτηση είναι καλή απασχόληση. Σου δίνει το δικαίωμα να γνωριστείς και να πάρεις κουράγιο. Μόλις σε δεχτούν τίποτε το άσχημο δεν ακούς, όλα είναι φυσικά και ανθρώπινα, προσπαθούν να σε ευχαριστήσουν, να σε συνεφέρουν. Εμάς προτού μας κλείσουν στο κελί ακόμη όλοι οι κρατούμενοι γνωρίζανε ότι θα έρχονταν τέσσερις αδελφές. Δεν είχαμε πατήσει τα πόδια ακόμα μέσα, μας τριγυρίζουν οι κρατούμενοι και μας ρωτούν: «Είσθε αδελφές, είσθε αδελφές;» Οι απαντήσεις μας όμως είναι λίγες και τυπικές. Προσπαθούμε να συνελθουμε από την κούραση, πείνα και ταλαιπωρία.

Εντωμεταξύ ορισμένοι μάς συμβουλεύουν να προσέχουμε ένα νέο και μια κοπέλα. Αλήθεια η φάτσα του ήταν περίεργη. Το κουρεμένο κεφάλι του, που είναι συγχρόνως και μεγάλο, τα μάτια του, τα μικρά και στρογγυλά, η γλώσσα του και η λογική του πάνω στη δράση του, που μόλις μας είδε άρχισε να λέει, χωρίς διακοπή, τίποτε το σοβαρό δεν έδειχνε. Η κοπέλα πολύ όμορφη, χωρίς να φαίνεται να την ενδιαφέρουν πολλά πράγματα έξω από τον εαυτό της.

Πράγματι εμείς χωρίς να μας πουν είμαστε τυπικές και τα λόγια μας λίγα. Εξάλλου η φασαρία μάς κούραζε. Καθόμαστε όλες σε μια γωνιά έχει φτάσει μεσημέρι, οι κρατούμενοι τρώνε και κάτι μας δίνουν από το λιγοστό φαγητό τους, καθώς και ασπιρίνες για τον πονοκέφαλο. Εκείνη τη στιγμή ανοίγει η πόρτα, μπαίνει μέσα ένας τσολιάς και μας κρατά ένα δεματάκι από τον αξιωματικό που μας συνέλαβε. Αφού έφυγε το ανοίγουμε και τρίβουμε τα μάτια μας από την πολυτέλεια. Τέτοιου είδους φαγώσιμα τα είχαμε ξεχάσει στην Κατοχή. Άσπρο ψωμί, φρέσκο βούτυρο, τυρί εκλεκτό, μορταδέλα, πορτοκάλια εξαιρετικά και τσιγάρα πρώτα. Λίγα απ' όλα αυτά έστειλαν και στον αδελφό μας.

Τη νύχτα πια έχουμε γνωριστεί και ξεκουραστεί. Αποχτήσαμε τη συντροφιά μας και μιλάμε ελεύθερα. Οι κοπέλες με τα κουρεμένα μαλλιά φιλοτραγουδούν: «Και οι Έλληνες δεν ζούνε δίχως την ελευθεριά». Αρχίζει ο χορός και χορεύουμε και εμείς όλες. Στη



συντροφιά μας έχουμε και έναν αξιωματικό του Αλβανικού πολέμου και ανάπηρο. Τώρα στην Κατοχή αγωνίστηκε συνέχεια σαν πολίτης στον απελευθερωτικό αγώνα. Μάλλον σύνδεσμος είχε κάνει. Τον πιάσανε μαζί με έναν άλλο, όταν έφερνε ξύλα απ' το βουνό. Τους κτυπήσανε άσχημα και η κατάστασή του χειροτέρευσε πάρα πολύ. Θυμούμαι όλο το κουρελιάρικο ντύσιμό του, τα γυμνά πόδια του, τα μάτια του που αγρίευαν με την ώρα, το ξυρισμένο κεφάλι του, το κατάμαυρο από τα γένια πρόσωπό του, τα ασυνάρτητα λόγια του δεν κατάφερναν να σε τρομάξουν. Η λίγη ώρα που συνερχόταν έδειχνε πως ήταν σε θέση να σου δείξει καθαρά τι άνθρωπος ήταν και με τι πάλευε. Ήξερες καλά πως και η αγριάδα στην τρέλα του, από την ίδια λογική και σκέψη ήταν, και γι' αυτό και δεν μπορούσε να κάνει και σε κανέναν κακό.

Έτσι έφτασε αργά η νύκτα, ώρα να κοιμηθούμε. Οι τσολιάδες μάς έχουν φροντίσει από κουβέρτες. Κοιμόμαστε αγόρια και κορίτσια συντροφιές συντροφιές. Μεγάλος σεβασμός υπάρχει την ώρα του ύπνου. Άνδρες και γυναίκες τις λίγες ημέρες που μείναμε στο Γουδί, κοιμόμαστε με τα ρούχα της ημέρας. Ο κρατούμενος με τη μεγάλη δράση, που είχε φάει πολλές φορές ξύλο αλλιώτικο, που όποιος τσολιάς ή αξιωματικός μπει μέσα δεν τον ξεχνά, όλο και από κανένα χαστούκι τού δίνει, είναι αξιολύπητος, η ζωή του είναι τρομερή και φοβερή.

Υποτίθεται πως κοιμόμαστε όλοι, αν και ο τσολιάς ο φύλακας δεν παύει κάθε τόσο να κάνει βόλτες στο θάλαμό μας. Ο νέος δεν αντέχει, στο στρωσίδι της κοπέλας βρίσκεται σε λίγο και σε σχέσεις σεξουαλικές έρχονται. Αυτό γινόταν ταχτικά μέχρι που φύγαμε. Έτσι κοιτάζανε να μας εξευτελίζουν. Μα όλα ήταν δύσκολα. Ο αγώνας είναι σκληρός και μακρύς ακόμη. Την άλλη ημέρα όλα πάλι στη διάθεσή τους. Οι κουβέντες μας όπως και πρώτα, λες και τίποτε δεν είχε συμβεί. Τίποτε απολύτως δεν είχαμε αντιληφθεί. Τρεις ημέρες δεν έχουν περάσει καλά καλά από την ημέρα που μας πιάσανε. Ήταν όμορφη ημέρα εκείνη και βγάλανε έξω τον θάλαμό μας να πάρει αέρα. Ο χώρος που κάναμε βόλτες ήταν



πολύ περιορισμένος, αλλά ήταν ευχάριστος. Δεν έχουν περάσει δέκα λεπτά που μας βγάλανε έξω, όταν τρία αυτοκίνητα κλεισμένα σταματούν λίγα βήματα μακριά μας. Χέρια βλέπουμε να βγαίνουν από τις χαραμάδες που αφήνουν οι τέντες του αυτοκινήτου και χαιρετούν, και ο Εθνικός Ύμνος ακούγεται. Δεν προλάβουμε να αντιληφθούμε περί τίνος επρόκειτο, άλλο από το ότι ήταν κρατούμενοι που τους έφερναν, και εκείνη τη στιγμή ακούμε φωνές δυνατές, χέρια που μας σπρώχνουν και μας ξανακλείνουν μέσα. Οι παλιοί κρατούμενοι κάτι έχουν καταλάβει και έχουν μάθει. Είναι 35 από το Χαϊδάρι για εκτέλεση. Σκοτώσανε τον Καλύβα. Τώρα μέσα ανήσυχοι πηγαινοερχόμαστε. Τσιγάρα έχουν όλοι αναμμένα και ο θάλαμος έχει φλομώσει. Δεν διακρίνει καλά καλά ο ένας τον άλλο. Μέσα σε κείνην την ταραχή ακούγονται συνέχεια τα πολυβόλα, είναι κοντά μας... Στέκουμε βουβοί σε στάση προσοχής ώσπου τελειώσανε οι πολυβολισμοί. Τα μάτια όλων δακρύζουν και τα χλωμιασμένα στόματα κάτι ψιθυρίζουν και χίλια λόγια βαθύτερης πίστης ακούγονται: «Γεια σας λεβέντες», «το αίμα σας αδέρφια θα πλατύνει», και άλλα πολλά. Και ο τσολιάς ο φύλακός μας δεν μένει ασυγκίνητος, κάτι ψιθυρίζει κι εκείνος και τα μάτια του δακρύζουν. Μας φέρανε να πολεμήσουμε τους εχθρούς... και τώρα πού να φύγεις; Αρχίζουν να περνούν οι τεράστιες νεκροφόρες του Δήμου εκείνης της εποχής εμπρός από τα παράθυρά μας. Το αίμα τρέχει ποτάμι, ποτίζει το χώμα και σημαδεύει το δρόμο, αχνίζει στο κρύο και τρέχουν οι ψυχές μας.

Έτσι τελειώσανε οι 35 μέσα σε λίγη ώρα, τον Ιανουάριο 1943. Η μητέρα μου που μας έφερνε φαγητό εκείνη την ώρα παρακολούθησε όλη τη σκηνή εκείνης της ημέρας μαζί με τον μικρό ξένο συνοδό της. Το φαγητό δεν κατάφερε να μας αφήσει γιατί ήταν όλοι της φυλακής σοβαρά απησχολημένοι.

Οι ημέρες πάλι περνούσαν, ήδη έχουν περάσει οκτώ. Και ένα πρωί δεχόμεθα στο θάλαμό μας μια Αμαζόνα Ελληνίδα, κρατά ένα μαστίγιο στο χέρι, μπαίνει μέσα, χτυπά όποιον συναντήσει εμπρός της, μιλά και ειρωνεύεται. Είναι, λένε, φίλη του δήμιου Γερμανού. Πράγματι, τους βλέπαμε πολλές φορές καθισμένους



στα άλογα να κάνουν περίπατο στον περίβολο. Τώρα φεύγει η Αμαζόνα και σε λίγο έρχεται ένας ανώτερος αξιωματικός Ρωμιός μαζί με τον δήμιο Γερμανό. Ο Γερμανός στέκεται ακίνητος και μας κοιτάζει μόνο. Έχει ύψος κοντά δύο μέτρα. Από τα στενά και κοντά ρούχα του βγαίνουν δύο τεράστιες χερούκλες. Το πρόσωπό του είναι μακρύ, κόκκινο και ξυρισμένο. Τα μάτια του πράσινα, στενά και αγέλαστα, το ίδιο και το στόμα του. Έλεγαν ότι δεν είχε γελάσει ποτέ στη ζωή του, και ότι έτρωγε οκτώ αυγά την ημέρα για να είναι σκληρός... Και έχουν περάσει περί τις δύο χιλιάδες εκτελέσεις από τα χέρια του. Ο Έλληνας αξιωματικός μάς φωνάζει μία μία, μας ρωτά τα ονόματά μας, μας χωρίζει σε ομάδες και μας τρομοκρατεί. Σε μια στιγμή καλεί και τέσσαρες νοσοκόμες του Νοσοκομείου της «Σωτηρίας». Σε αυτές χύνει όλο το δηλητήριό του. Φωνάζει δυνατά και το στόμα του αφρίζει: «Δεν μου λέτε τα πολυβόλα και τα όπλα τι γυρεύουν στις μάντρες; Θα δείτε τι θα πάθετε· αυτοί που βρίσκονται στα κρεβάτια τους θα φτύσουν αίμα αληθινό και θα το πλημμυρίσουν». Ο μεγάλος αγωνιστής κάτι τον ρώτησε εκείνη την ώρα και τρώει ένα χαστούκι δυνατό. Τώρα αναλαμβάνει ο Γερμανός. Παίρνει της κάθε ομάδος τα ονόματα. Έρχεται και η σειρά τώρα της μικρής αδελφής. Και όλοι τον προσέχουν. Τα μισόκλειστα μάτια του την κοιτούν και το στόμα του χαμογελά. Λες και δεν ήταν γέλιο. Μόλις κατάφερε να κινήσει τα στενά χείλια του. Όταν έφυγαν ο Γερμανός με τον αξιωματικό τον Έλληνα, πείραζαν τη μικρή αδελφή μας. Επιτέλους μετά από τόσον καιρό βρέθηκε και ένας άνθρωπος να τον κάνει να γελάσει, ποιον; Τον δήμιο τον Γερμανό. Τι να είναι άραγε πάλι αυτή η έκπληξη, άραγε για καλό;

Την άλλη μέρα θα μας μετακινούσαν για τις φυλακές. Άλλους θα στέλνανε στο Χαϊδάρι, στου Χατζηκώστα, στου Αβέρωφ κτλ. και άλλους πάλι στην Ασφάλεια. Εκεί είναι άσχημα. Έχει συνέχεια μαρτύρια. Κανείς όμως δεν γνώριζε πού τον έχουν κατατάξει. Περιμέναμε μόνο σκεπτικοί για λίγη ώρα. Να μας πήγαιναν σε ένα μέρος όλους... πού τέτοια τύχη; Είχαμε γνωριστεί πολύ και πονούσε ο ένας τον άλλο. Οι άσχημες σκέψεις δεν μας ωφε-



λούσαν. Έχει βραδιάσει και την άλλη μέρα θα μας μετακινούσαν. Αλλάζουμε την κουβέντα, άσχετα με το τι θα γίνουμε.

Ευθυμούμε όπως και πρώτα και με μεγαλύτερη καλοσύνη αστειευόμαστε και μιλούμε μεταξύ μας. Πέρασε και εκείνο το βράδυ ανήσυχο. Και ξημερώματα αρχίζουν οι μετακινήσεις από όλους τους θαλάμους. Τα αυτοκίνητα πηγαινοέρχονται συνεχώς με τους κρατούμενους μέσα. Τους συνοδεύουν τσολιάδες με πολυβόλα. Νευρικά και λυπημένα αποχαιρετά η κάθε ομάδα, και αποχωριζόμαστε. Τον αδελφό μας ήδη τον έχουν πάρει, δεν ξέρουμε αν θα τον ξαναδούμε, μα κάνουμε κουράγιο. Αργά το μεσημέρι φτάνει και η δική μας σειρά. Χαιρετούμε ψύχραιμοι και μπαίνουμε και οι τέσσερις μαζί στο αυτοκίνητο. Είναι ανοιχτό και έξι τσολιάδες με τα απαραίτητα πολυβόλα μάς συνοδεύουν. Ξέρουμε ότι έχει έλθει η μαμά να μας φέρει φαΐ. Ήταν η ημέρα που δέχονταν, μα τώρα δεν την άφησαν. Με τις τσάντες στα χέρια περίμενε άπρακτη. Έχουμε όλες το νου μας, και μόλις περνούμε την είσοδο, πετιόμαστε όλες επάνω. Μας είδε καλά. Στέκει μαζί με τον μικρό συνοδό της και τις τσάντες. Κοιτάζει και τα έχει χαμένα. «Χαίρετε, χαίρετε, μαμά». Τα μάτια της βασιλεύουν, κάνει να πέσει, ο μικρός την συγκρατεί.

«Μη στενοχωριέσαι μαμά, εκεί που πάμε είναι καλύτερα». Βλακείες. Το αυτοκίνητο απομακρύνεται, οι τσολιάδες φωνάζουν δυνατά και μας καθίζουν κάτω. Έτσι την χάσαμε από τα μάτια μας μέσα στην κλούβα του αυτοκινήτου.

Με δακρυσμένα μάτια και αμίλητες μας ξεφορτώνουν τώρα στις φυλακές του Χατζηκώστα. Είναι και άλλες κρατούμενες στη σειρά στην αυλή. Πιάνουμε και εμείς σειρά τώρα και περιμένουμε. Τα μάτια παίζουν διαρκώς και παρακολουθούμε τη νέα κίνηση της νέας φυλακής. Στους φεγγίτες που αφήνουν τα χτισμένα παράθυρα, είναι κρεμασμένοι σαν σταφύλια οι κρατούμενοι. Σπρώχνει ο ένας τον άλλον και παρακολουθούν αυτούς που φτάνουν. Μέσα στην τόση ανησυχία μας, παίρνει το μάτι μας και το κεφάλι του αδελφού μας. Χαμογελούμε και αυτός βγάζει το χέρι του έξω και μας χαιρετά. Συνήλθαμε, μεγάλη χαρά πήραμε που βρεθήκαμε



πάλι μαζί. Σε λίγο μας παίρνουν, μας ανεβοκατεβάζουν σκάλες σκοτεινές, μπαίνουμε σε μιαν αυλή. Μετά μας βάζουν λίγες λίγες στο γραφείο και μας ξαναπαίρνουν τα ονόματά μας. Είμαστε κάπου 15 όλες. Μας ανεβάζουν ξανά σκάλες. Φτάνουμε σε μια βεράντα. Έχει πόρτες συνέχεια μεγάλες στη δεξιά μας μεριά, προς το τέλος ανοίγουν μια μεγάλη πόρτα... και όπως είμαστε ξενηστικωμένες και κατάκοπες, μας κλείνουν μέσα και ξαναμπαίνουν οι αμπάρες οι σιδερένιες και κλείνουν με ένα μεγάλο λουκέτο περασμένο σε μια χοντρή αλυσίδα.

Στη φυλακή τώρα η ζωή μας έχει αλλάξει, ζούμε όλοι μια οικογένεια, παραπάνω από μονοιασμένοι. Στο κρατητήριο είμαστε σαν μια καλή συντροφιά. Τώρα τη ζωή τη βλέπουμε σαν μόνιμη. Καμιά δεν έχει κάνει ολιγότερο από τρεις μήνες. Οι παλιές τα πράγματα τα έχουν όλα ταχτοποιημένα και μόλις φτάσεις αμέσως κατατοπίζεσαι. Τοιχοκολλημένη η υπηρεσία της ημέρας. Τοιχοκολλημένα τα σχετικά με την καθαριότητα. Ορισμένες μόνο δουλειές μένουν σαν μόνιμες. Μα όποιες τις έχουν τις δέχονται ευχαρίστως, είναι τιμή τους. Να η μάνα όλων των θαλάμων. Είναι γριά πολύ, μα στέκει καλά. Είναι γεμάτη και εύσωμη, πάντα συγυρισμένη σαν την πιο όμορφη κοπέλα. Το θάρρος της είναι μεγάλο και της δίνει δύναμη. Μας αγαπά όλες και μας φροντίζει με το ίδιο ενδιαφέρον. Αυτή έχει αναλάβει με ένα βοηθό, που αλλάζει κάθε ημέρα, τις διανομές του συσσιτίου. Με μεγάλη τάξη σερβίρει και δίκαια. Το φαγητό είναι πολύ άσχημο και χωρίς σχεδόν λάδι, μας ευκολύνει όμως πολύ, ιδιαίτερα εκείνες που δεν μπορούν να κοιταχτούν από τα σπίτια τους.

Θυμάμαι την πρώτη συνάντηση με τον αδελφό μου, όταν τον έφεραν στους επάνω θαλάμους. Τους είχαν βγάλει έξω και απέναντί μας, κλεισμένους σε μία κλούβα για να πάρουν αέρα, είναι πολύ στριμωγμένοι ο ένας με τον άλλο. Τυχαίως είχαν ανοίξει και τη δική μας πόρτα, αυτή τη φορά πλυθήκαμε δίπλα σε ένα πλυσταριό κοντά στο θάλαμό μας. Η καθεμιά που βγαίνει έξω κοιτάζει επίμονα μήπως γνωρίσει κανένα δικό της. Το ίδιο κάνουμε



κι εμείς και βλέπουμε τον αδελφό μας, που μας έχει αντιληφθεί και μας χαιρετά. Τα πρόσωπά μας άλλαξαν από χαρά. Μας δείχνει τη φουσαρμόνικα που κρατά πάντα μαζί του, και με νοήματα ρωτά τι τραγούδι θέλουμε να μας παίξει. Και αρχίζει με ένα δικό μας που το αγαπούσαμε όλοι στο σπίτι. Τον ευχαριστούμε στο τέλος με φιλιά σαν εκείνα που στέλνουν τα παιδιά στον αέρα. Οι κρατούμενοι τον πειράζουν και κάνουν ότι του τα παίρνουν. Αυτό κράτησε λίγα λεπτά ώσπου μας κλείσανε πάλι μέσα.

Μεγάλο ενθουσιασμό και διάφορες εκδηλώσεις έβλεπες την ώρα του θεάτρου. Λίγες ημέρες πριν, αναλαμβάνουν οι κοπέλες τα νούμερά τους. Οι πιο ικανές λαμβάνουν μέρος. Τότε πέφτουν μέτα μούτρα στη μελέτη. Πρόβες δεν κάνουν, εξάλλου, για να γίνουν πρέπει να υπάρχει και το ιδιαίτερο δωμάτιο. Αρχίζουν χωρίς να ξέρουν και καλά αν θα πετύχουν, μα ο ενθουσιασμός είναι τέτοιος που σπάνια δεν πετυχαίνουν. Από βαψίδια, ρούχα και άλλα τέτοια που χρειάζονται για τα σκηνικά πάντοτε βρίσκονται. Και στο τέλος μένουμε και εμείς κατάπληκτες από τις επιτυχίες μας. Συνήθως και ο δεσμοφύλακας παρακολουθεί τις παραστάσεις μας και δείχνει ευχαριστημένος. Εξάλλου έχει και δικαιώματα. Όταν είναι στα καλά του μας ευκολύνει από κοστούμια που μας φέρνει από τους ανδρικούς θαλάμους. Και μεις τους στέλνουμε δικά μας. Από γυναικείο ρουχισμό έχουμε άφθονο και ποικιλία μεγάλη. Κουβέρτες, σεντόνια, βαλίτσες, κουτιά, όλα ξεσηκωμένα για το θέατρο. Και είναι τόσο όμορφα στο τέλος που μένουμε κατάπληκτες. Ξεπερνούμε και το αληθινό θέατρο. Τα νούμερα είναι συνήθως αστεία για να διασκεδάσουμε. Μετά ομιλίες, ποιήματα, τραγούδια ή μόνες ή όλες μαζί, συνήθως της αντίστασης, και απαραίτητος στο τέλος ο Εθνικός μας Ύμνος. Η παράσταση δίνεται αργά το απόγευμα.

Για μέρες πολλές έβλεπε κανείς τη διαφορά, όλες πιο εύθυμες, πιο χαρούμενες, πιο αποφασισμένες. Εκτός αν ανήμερα μας ερχόταν κανένα μεγάλο κακό, που και αυτό συνέβαινε, τότε η αντίδρασις ήταν τελείως διαφορετική. Η λύπη μας πολλαπλασιαζότανε και μιλούσαμε με μεγάλο πείσμα και θάρρος. Αν και τελευταία θυμούμαι πως απαγορεύσανε.



## 2. Οι Γερμανοί έρχονται οι Γερμανοί

ΕΞΙΣΤΟΡΕΙ ΕΝΑΣ ΜΑΘΗΤΗΣ

ΕΙΧΕ ΒΡΑΔΙΑΣΕΙ ΓΙΑ ΚΑΛΑ. Άμα ξεφάγαμε τις βραστές πατάτες και ψωμί από κουκλάλευρο, η μητέρα μου άρχισε να στρώνει για τον ύπνο.

Από τότε που κάψανε το σπίτι μας μέναμε στο μαγαζί, ένα μεγάλο ισόγειο παραδίπλα στο σπίτι χωρισμένο με καλαμωτές στα δύο, που ήταν πριν η ταβέρνα μας.

Επειδή δεν περιμέναμε να μας κάψουν το σπίτι δεν είχαμε κρύψει τίποτα και χάσαμε όλο το νοικοκυριό μονοκοπανιά εξόν από το βιολί του πατέρα μας που χωρίς να 'ναι καλός μουσικός φύλαγε το βιολί του με μεγάλη προσοχή πάντα.

Οι χωριανοί άμα είδαν πως μέναμε με ό,τι φορούσαμε άρχισαν να κουβαλούν καθένας ό,τι δύνοταν. Μια γειτόνισσα δυο κιλίμια, μια άλλη ένα τραπέζι, άλλος ρούχα φορούμενα, μα και φαγώσιμα ακόμα, χυλοπίτες, παξιμάδια και τέτοια άλλα.

Ψευτόγινε πια ένα μικρό νοικοκυριό. Τώρα στο ένα δωμάτιο του μαγαζιού, όπου ήταν τα βαρέλια του κρασιού, ολίγα κρεμμύδια, μια κινητή σκάλα και ένα μεγάλο κουτί με κάνουλες, φελλούς και άλλα χρειώδη της ταβέρνας, εκεί μέσα κάμαμε με τα τρίποδα του πλυσταριού και θυρόφυλλα από τις μέσα πόρτες δυο κρεβάτια, ένα για τους γονιούς μας και τ' άλλο για τα δυο κορίτσια.

Εμείς τα τρία αγόρια κοιμόμαστε δίπλα στο μεγάλο δωμάτιο που ήταν ακόμα εκεί ο πάγκος με τα ποτήρια, ένας άλλος πάγκος πλουμιστός, τα τεφτέρια, δυο τρεις κολιτσίνες και ένα κουτάκι με κιμωλίες.

Βρίσκοταν ακόμα σιδερένια στρογγυλά τραπέζια για τους πελάτες και γύρω τριγύρω στους τοίχους εικόνες διάφορες, ένας μεγάλος χάρτης της Ευρώπης και μια φωτογραφία του Βενιζέλου με το σκουφί του και τα γυαλάκια του.



Άμα απόστρωσε η μητέρα μου μας είπε να προσευχηθούμε και να παρακαλέσουμε την Παναγιά να γίνει ησυχία και να φύγουν οι καταραμένοι από τον τόπο μας. Ξαπλώσαμε σπρώχνοντας ο ένας τον άλλο για να βουλευτούμε καλύτερα. Το πρωί ξυπνήσαμε με ένα μεγάλο θόρυβο που γινόταν γύρω μας. Η καμπάνα του χωριού χτυπούσε γρήγορα και δυνατά και οι άντρες με τα μεγάλα αγόρια του χωριού ξεπόρτιζαν ένας ένας για το δάσος. Οι γυναίκες ανήσυχες σταυροκοπιόντουσαν και τα βυζανιάρικα έκλαιγαν. Οι Γερμανοί έρχονται οι Γερμανοί. Όλο το χωριό ανάστατο.

Σε λίγο το χωριό είχε αδειάσει από τους άντρες. Οι γυναίκες ψευτοσυγύριζαν προσπαθώντας να προσποιηθούν ένα ύφος ήσυχο και κατευναστικό. Βγήκαμε και οι τρεις στο πεζούλι του μαγαζιού και κοιτούσαμε τριγύρω στους δρόμους τις χωριανές να τρέχουν βιαστικά. Η μητέρα μου ήρθε ανήσυχη και μας έμπασε στο δωμάτιο και κλείδωσε την πόρτα.

Ο πιο μικρός μου αδερφός απόμεινε πίσω από την πόρτα να κλαίει, ενώ εμείς οι δυο πήραμε μια καρέκλα την πήγαμε κολλητά στο παράθυρο και ανεβήκαμε να βλέπουμε από το τζάμι.

Αλλά παράξενο για μας οι δρόμοι είχαν αδειάσει. Η μητέρα μου ξαγνάντισε στη στροφή τους Γερμανούς, ήρθε γρήγορα σε μας, έδωσε δυο τρεις κιωλίες στους μικρούς και τους παρότρυνε να γράψουν μια γάτα ο καθένας, ποιος θα την κάνει ομορφότερη και μένα με πήρε παράμερα και μου 'πε που είμαι ο πιο μεγάλος και να ησυχάσω και τους άλλους.

Ύστερα πήγε στην πόρτα ξεκλείδωσε και άνοιξε λίγο το ένα φύλλο.

Μόλις και πρόφτασε γιατί να, έφτασαν κιόλας οι Γερμανοί και άμα την έβρισκαν κλειστή θα την έσπαγαν.

Δυο στρατιώτες μέχρι εκεί επάνω και ένας κοντότερος νευριασμένος με το πλακουτσωτό του καπέλο και όλα τούτα τα διακριτικά άρχισαν με θόρυβο το ψάξιμο. Είχαν ένα ύφος που 'λεγες πως τους βρήσαμε χτες, σήμερα το θυμήθηκαν ξάφνου και περιμένουν μια αφορμή για να τα κάνουν όλα ρημαδιό.

Έψαχναν παντού, πετούσαν τα πράγματα, βλαστημούσαν πε-



ρίεργα και καμιά φορά γελούσαν και οι τρεις με έναν τρόπο που φόβιζε. Η μητέρα μου τους παρακολουθούσε με ύφος πότε παρακαλεστικό πότε μειλίχιο, μα πάντα διαφαίνονταν ένας φόβος ανάκατος με οργή.

Αφού κάμουν μισή ώρα όλο το σπίτι άνω κάτω, σταμάτησαν. Τότε ο κοντακιανός πήρε το μπιστόλι του και ήρθε ίσα κατά πάνω στη μητέρα μου και σαν την τρώμαξε καλά, έμπηξε κάτι φωνάρες που εμείς φοβηθήκαμε και ο πιο μικρός άρχισε τα κλάματα.

Ύστερα κατέβασε το όπλο, κοίταξε τους στρατιώτες, γέλασε, γέλασαν και εκείνοι και βγήκαν διαμιάς κλοτσώντας πίσωθε τους την πόρτα.

Πέρασε κάμποση ώρα, το χωριό άρχισε να ζωντανεύει, μερικοί άρχισαν κιόλας τις δουλειές τους.



### 3. Για να ῥθει η καρδιά στη θέση της

ΕΓΡΑΨΕ ΜΙΑ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ ΣΕ ΚΑΠΝΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ

#### α. Στην Αποθήκη του Καψάλη

ΕΙΧΑΜΕ ΠΑΡΕΙ ΕΠΑΦΗ με την Εθνική Αλληλεγγύη –ήταν η πρώτη οργάνωση που φτιάχτηκε στου Παπαστράτου– κι έπρεπε να συνεδριάσουμε. Αλλά σπίτι δεν υπήρχε τότε. Το δικό μου ήτανε ακατάλληλο γιατί βρισκότανε στον Προφήτη Ηλία, στενό αδιάβατο, για να μπεις στο στενό έπρεπε να περάσεις πρώτα από το καφενείο-μαγαζί του Πέτρου του Μανιαδάκη, του χαφιέ της Ασφαλείας επιφορτισμένου με τα σωματεία του Πειραιά, «συνδικαλιστή» τον λέγαμε. Σε κάθε συνέλευση έπρεπε να παίξουμε γροθιές, να βγει πρώτα ο Πέτρος έξω κι ύστερα ν' αρχίσουμε. Του Μενέλαου ήτανε στην Αθήνα στην Κολοκυνθού, πού να τραβάς κει πάνω τους Πειραιώτες, και του Ιορδάνη σ' ένα στενοσόκακο της Κοκκινιάς πολύ χρησιμοποιημένο ως τότε κι επομένως επικίνδυνο. Άλλοι δεν είχαν σπίτια κατάλληλα κι άλλοι φοβόντουσαν.

Είπαμε να κάνουμε μιαν εκδρομή. Αλλά ο φίλος που θα ῥχόταν να μας δει ήτανε παράνομος και δεν μπορούσε να πάει εκδρομή. Τόσο καιρό τα βολεύαμε μόνοι μας. Ούτε και κάναμε ποτέ όλοι μαζί συνεδρίαση. Μαζεύαμε λεφτά, μοιράζαμε το υλικό. Αλλά τώρα ήρθε η εντολή να συνεδριάσει το Τμήμα Παπαστράτου. Και τότε ο Ιορδάνης είπε μια φαινή ιδέα: «Ξέρετε, θα συνεδριάσουμε στην Αποθήκη του Καψάλη»· «Ιορδάνη μουρλάθηκες;» Ο Θάνος ο Καψάλης –ο τέως συντονιστής– συγγενής του Παπαστρατάκη και γενικός διευθυντής της επιχείρησης, είχε στην οδό Παπαστράτου, δυο βήματα απ' το εργοστάσιο, νοικιάσει μιαν αποθήκη που ῥχει βάλει μέσα κρασιά και δεν ξέρω τι άλλο κι είχε μέσα τον Ιορδάνη. Ο Ιορδάνης, σκυλί στη δουλειά του, δούλευε και στο εργοστάσιο και στην αποθήκη. Απ' τα πολ-



λά μας κατάφερε. Κανονίσαμε τις ώρες, τα συνεργεία και με μεγάλο χτυποκάρδι αρχίσαμε να μπαίνουμε. Ήτανε πολύ επικίνδυνο το μέρος. Το ωραίο ήτανε που μόλις σπρώχναμε την ξύλινη πόρτα και μπαίναμε μέσα ένας ένας κάθε 10 λεπτά, βρίσκαμε μπροστά μας τον Ιορδάνη ανεβασμένον σ' ένα ξύλο μπροστά σ' ένα πελώριο βαρέλι μ' ένα ποτήρι του νερού κρασί που μας το 'δινε με το ζόρι να το πιούμε: «Για να 'ρθει η καρδιά στην θέση της», κι ήτανε ένα κρασί το αθεόφοβο, για χρόνια το θυμόμαστε, μαύρο 10 με 15, γλυκόπιτο. «Βρε Ιορδάνη, θ' αδειάσουμε το βαρέλι και θα το πάρει μυρουδιά ο Καψάλης»· «ώσπου να το πάρει μυρουδιά, θα 'χουμε λεφτερωθεί, έλα πιες το τώρα και τράβα σιγά στο πατάρι γιατί θα 'ρθει ο άλλος». Αυτή τη συνεδρίαση δεν θα την ξεχάσω ποτέ. Ήτανε μια απ' τις ωραιότερες. Από κει και πέρα έσπασε ο πάγος στου Παπαστράτου.

*β. Μωρέ μέλι έχει αυτή η πόρτα*

Σαν με κυνήγησαν οι Γερμανοί μετά από την απεργία που κάναμε στου Παπαστράτου και πετύχαμε την κούτα τα τσιγάρα –αλλιώς θα 'χαμε ψοφίσει απ' την πείνα, γιατί με το μισθό μας παίρναμε στο τέλος μόνο τρεις κουραμάνες– πήγα με τον τότε άντρα μου το Νίκο Καραλή (σκοτώθηκε στον εμφύλιο πόλεμο) και κάτσαμε στην γκαρσονιέρα του μπατζανάκη μου Θανάση σ' ένα ισόγειο δωμάτιο με μια κουζίνα κι ένα κηπάκι, στα προσφυγικά σπίτια ανάμεσα Ταμπούρια-Αγιά Σοφιά του Πειραιά. Παρουσιάσθηκα με το όνομα Αγγελική κι έμπαινα κι έβγαινα από το πορτάκι του κήπου που δεν ελεγχότανε από τη γειτονιά, με χίλιες δυο προφυλάξεις. Η συμφωνία ήτανε να καθίσουμε μόνο ένα μήνα γιατί την γκαρσονιέρα ο Θανάσης την είχε νοικιάσει μ' ένα φίλο του μαζί που στάθηκε αδύνατον να μου αποκαλύψει τ' όνομά του για οικογενειακούς λόγους. Τον έβαλα να μου ορκιστεί πως δεν θα 'λέγε στο φίλο του ποια είμαι κι ότι θα μας παρουσίαζε σαν ερωτευμένο ζευγάρι που περνάει το μήνα του μέλιτα –πού να ξέρω πως είχα πέσει στα δόντια του λύκου! Ο φίλος του Θανάση ήτανε ο περι-



βόητος κουτσαύτης της Γκεστάπο, χαφιές στα καπνεργοστάσια. Και σήμερα ακόμα παίρνω όρκο ότι ο Θανάσης, που τότε ενδιαφερότανε μόνο για το τραγούδι και τις κοπέλες, δεν ήξερε τίποτε. Τους είχα παρακαλέσει επίσης να μην πει τίποτα στη γειτονιά.

Κάθε βράδυ πολύ πριν σουρουπώσει όλη η γειτονιά μαζί με το Θανάση και πρώτη και καλύτερη τη σπιτονοικοκυρά μας την καμπουρίτσα Δόμνα, μια πάρα πολύ καλή κοπέλα (στην απελευθέρωση ήτανε Γ. Γραμματέας του παραρτήματος Ταμπουρίων της γυναικείας οργάνωσης που φτιάξαμε στον Πειραιά «Τα δικαιώματα της γυναίκας») πιάνανε τα σκαλοπάτια της πόρτας μας, 2-5 ήτανε κι αρχίζανε ένα τραγούδι –κι είχαν όλοι τους κάτι φωνές τη μια καλύτερη από την άλλη– ως τα μεσάνυχτα. Εγώ έβραζα απ' το κακό μου. Φοβόμουνα πως όλη αυτή η φασαρία στην πόρτα μου θα δώσει στόχο. «Μωρέ μέλι έχει αυτή η πόρτα» έλεγα συνέχεια, δε βρίσκουν καμιά άλλη, στην αράδα υπήρχαν έξι πόρτες στο πεζοδρόμιο το δικό μας κι έξι στο απέναντι.

Μια βραδιά ξαπλωμένη στο ντιβάνι με το παράθυρο ανοιχτό, ήτανε Ιούνης, διάβαζα Σεγκάλ. Δε φαινόμουνα απέξω γιατί ήτανε λίγο ψηλά, παραδόξως τα τραγούδια είχαν πάψει. «Κυρία Αγγελική, κυρία Αγγελική –ακόμα έχω μπροστά μου το τρομαγμένο βλέμμα της καμπουρίτσας Ντόμνας– πηδήστε απ' εδώ, η Γκεστάπο σας ζητάει». «Τι δουλειά έχω εγώ με την Γκεστάπο;» «Αφήστε τα τώρα αυτά, τα ξέρουμε όλα από το Θανάση. Πηδήστε απ' εδώ, πάνε από την πίσω πόρτα». Χωρίς δεύτερη κουβέντα πήδησα, αλλά αμέσως μ' έπιασε κρύος ιδρώτας· χτες βράδυ μου 'χανε φέρει παρά τις αντιρρήσεις μου το αρχείο της Αλληλεγγύης, μέσα σ' ένα γκαζοντενεκέ. Το αρχείο φωνάζω και πηδάω ξανά μέσα, τραβάω τον γκαζοντενεκέ απ' εκεί που τον είχα θάψει –εντωμεταξύ η Γκεστάπο κτυπούσε την πίσω πόρτα– και το βάζω πάλι στα πόδια με τον γκαζοντενεκέ. Συνοδεία της γειτονιάς που μου τον κρατούσε πήγαμε παρακάτω στο τρίτο στενό στο σπίτι του Θανάση και κρύφτηκα. Τι είχε γίνει; Ο γκεσταπίτης είχε ψαρέψει το Θανάση με το δικαιολογητικό ότι πρέπει να ξέρει τι άνθρωποι είναι αυτοί που θα μούνε μέσα στο σπίτι και η Γκεστάπο ήρθε συ-



στημένη στη δεύτερη πόρτα. Βλέποντας όμως τον πολύ κόσμο να τραγουδάει στην πόρτα μου κοντοστάθηκε μήπως είχε κάνει λάθος και ρώτησαν σε ποια απ' τις δυο πόρτες, στη δική μου ή σ' εκείνη, κι έδειχνε τη δεύτερη από την άλλη μεριά, μένει μια πόρνη Αγγελική που... νέοι άνθρωποι θέλανε να πάνε –αυτά με το διερμηνέα τους. Κι επειδή στην αρνητική απάντηση των παιδιών ότι δεν έχουμε καμιά Αγγελική στη γειτονιά και μάλιστα πόρνη, έδειξαν τάσεις να μπούνε μέσα στο σπίτι, η καμπουρίτσα πετάχτηκε: «Μάλιστα» και γυρίζοντας στα παιδιά που 'χαν μείνει κόκαλο: «Πώς δεν την ξέρετε; Είναι αυτή που μένει από την πίσω πόρτα». Κι ώσπου η Γκεστάπο να γυρίσει ολόκληρο το τετράγωνο για να πάει στην πίσω πόρτα, εγώ το 'χα σκάσει με το αρχείο μαζί. Ως αργά το βράδυ που 'ρθε ο Νίκος, οι νεολαίοι φύλαγαν όλα τα περάσματα για να τον ειδοποιήσουν. Εκείνη την νύχτα κοιμηθήκαμε τρόπος του λέγειν, με τον γκαζοντενεκέ στην ταρατσα του Θανάση, έτοιμοι να το σκάσουμε από τις διπλανές ταρατσες και την άλλη μέρα φύγαμε απ' αυτή τη γειτονιά. Στην απελευθέρωση μάθαμε ότι εκείνη τη νύχτα η γειτονιά ξαγρυπνούσε και μας φύλαε. Κι ότι η χορωδία της πόρτας μας είχε οργανωθεί με τον ερχομό μας στη γειτονιά –που ήξερε με το νι και με το σίγμα ποιοι είμαστε– για να μας φυλάει. Και μας φύλαξε.

*γ. Το πάρτι της Αλληλεγγύης είχε σωθεί*

Ήτανε στην οικονομική εξόρμηση της Αλληλεγγύης που για να καλύψουμε το πλάνο μας στου Παπαστράτου, σκεφτήκαμε να κάνουμε αυτό το πάρτι στο σπίτι της πρώτης σπιτονοικοκυράς του αρραβωνιαστικού μου του Νίκου –στέλεχος του εργατικού ΕΑΜ και Γεν. Γραμματέας του Εργατικού Κέντρου Πειραιά στην απελευθέρωση. (Σκοτώθηκε στην υποχώρηση στον Εμφύλιο πόλεμο αντάρτης στην Πελοπόννησο). Η κυρά Κατίνα δεν ήτανε οργανωμένη, όπως και όλη η μικρή γειτονιά· αλλά μας συμπαθούσε, πολύ καλή γυναίκα, με το ένα μάτι της χαλασμένο. Με τα πολλά την πείσαμε, όμως με μια συμφωνία. Επειδή φοβότανε μην τύχει



τίποτα, θα το 'λεγε του Νίκου –ένα παιδί στη γειτονιά– να 'χει το νου του κι αν δει καμιά ύποπτη κίνηση θα μας ειδοποιούσε κι εμείς θα πηδάγαμε στις διπλανές ταράτσες και θα φεύγαμε. Δεχτήκαμε και γιατί τον ξέραμε το Νίκο, ήτανε καλό παιδί, και γιατί δεν βρίσκαμε κι άλλο σπίτι. Ύστερα ήτανε και το μέρος κατάλληλο. Στο σπίτι ανέβαινες από τη μεριά του Φαλήρου, μια πολύ μεγάλη φαρδιά τσιμεντένια σκάλα με αρκετές ενδιάμεσες πλατφόρμες για ξεκούραση, στην προτελευταία πλατφόρμα αριστερά –δεξιά της σκάλας το βουνό– στο βάθος του στενού ήτανε το σπίτι της κυρά Κατίνας. Αρκετά μακριά απ' τον κόσμο, όπως το 'λεγε, που εκτός από τη γειτονιά –μια γειτονιά ήσυχων και συντηρητικών νοικοκυραίων– δεν μπορούσαν εύκολα ν' ακουστούν τα τραγούδια μας από το πάρτι. Κι είχε εκείνο το πάρτι διαολεμένο κέφι, είχα φέρει και μια νταμουζάνα σταφιδόκρασο απ' του Παναγιωτάκη που δούλευε ο μακαρίτης ο Νίκος, και τα πατριωτικά τραγούδια δώσανε και πήραν. Ξημερωθήκαμε ως το πρωί –ήτανε ο στρατιωτικός νόμος και δεν μπορούσες να κάνεις κι αλλιώς.

Κείνο το βράδυ αναστατώθηκε η γειτονιά. Τι έγινε; Ο Νίκος το 'πε σ' ένα στενό του φίλο ζητώντας τη βοήθειά του. Ήτανε βαρύ το μυστικό να το φυλάξει μόνος του. Πάρτι της Αλληλεγγύης στη γειτονιά και του ζήτησε να βρει και κανέναν άλλο και να φυλάξουν μαζί κι οι τρεις. Από στόμα σε στόμα μαζεύτηκε όλη η γειτονιά κι έπιασε τη σκάλα. Η περιπολία της Γκεστάπο, που σπάνια ανέβαινε αυτή την πελώρια κι αρκετά ορθωτή σκάλα, θες από σύμπτωση θες γιατί έφτασε κανένας ήχος ως τ' αυτιά της –είχαν απαγορευτεί τα πάρτι– πήρε ν' ανεβαίνει τη σκάλα. Τα παιδιά κοκάλωσαν μπρος στις πόρτες τους. Αν φτάνανε κοντά θα μας ακούγανε, αν κάνανε καμιά κίνηση θα τους βλέπανε γιατί είχαν ρίξει ένα φακό και φώτιζαν τη σκάλα. Τότε άρχισαν ένα αυθόρμητο χαμηλό τραγούδι που όσο πήγαινε δυνάμωνε. Σαν έφτασε η Γκεστάπο στα μισά της σκάλας έριξε το φακό της πάνω στα παιδιά, κοντοστάθηκε λίγο κι ύστερα πήρε να κατεβαίνει τη σκάλα. Το πάρτι της Αλληλεγγύης είχε σωθεί.



## 4. *Τ' είναι ο πόλεμος*

ΕΞΙΣΤΟΡΕΙ ΕΝΑΣ 3ος ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

ΕΙΧΑ ΜΠΑΡΚΑΡΕΙ ΣΕ ΝΟΡΒΗΓΕΖΙΚΟ, τρίτος πλοίαρχος, ταξιδεύαμε από Μπουένος Άιρες προς Αφρική. Χωρίς συνοδεία. Στο λιμάνι Φρήπορτ, στην Αφρική, μπαίναμε σε νηοπομπή για Αγγλία. Έτσι γινότανε πριν συστηματοποιηθούνε οι νηοπομπές στον Ατλαντικό. Χρονολογία 1942. Είχαμε φορτίο λιναρόσπορο σε σακιά.

Πριν βασιλέψει ο ήλιος καμιά ώρα, πάνω κάτω 5 τ' απόγεμα, με μπουνάτσα τέλεια, το υποβρύχιο μας έριξε μια πρώτη торπίλα, μας χτύπησε στην πρύμη, το φορτίο φρακάρισε στα δύο αμπάρια, το καράβι έγειρε. Μας ρίχνει δεύτερη, μας βρίσκει πάλι πίσω, πήρε μεγαλύτερη κλίση. Ωστόσο δεν κάναμε νερά. Βγαίνει πάνω, μας αρχίζει με το κανονάκι του, γρήγορη βολή. Ο καπετάνιος μας ο Νορβηγέζος, σκυλί, αρχινά και κείνος με το δικό μας, ένα και μοναχό το είχαμε, και δυο ναύτες του πολεμικού ναυτικού κανονιέρηδες, έξι αυτοί ρίχνανε μία εμείς, πήρε φωτιά η πρύμη, σκοτωθήκανε θαρρώ 6 του πληρώματος, πήραμε διαταγή να εγκαταλείψουμε το πλοίο.

Στη μια βάρκα μπήκαμε 22, εγώ στο τιμόνι. Κατεβαίνει κι ο 1ος μηχανικός ένα γεροντάκι κοκκινογέννης, του λέω: «Πέταξε το κασκέτο σου», είχα ακούσει πως οι Γερμανοί αιχμαλωτίζανε τους πρώτους καπετάνιους και μηχανικούς που δεν αναπληρώνονται, να μας δυσκολεύουνε. Λοιπόν το πέταξε στη θάλασσα. Έτσι σώθηκε.

Το υποβρύχιο προχώρησε αργά, μας διπλόρωσε, ρωτά ένας αξιωματικός «Ποιος επικεφαλής;» «Εγώ». «Τι είσαι συ;» «Έλληνας».

Ήμουνα με τα γένια, μαύρος, οι άλλοι όλοι ξανθοί. Ως κι ένας άλλος Έλληνας που ήτανε πλήρωμα, Ψαριανός, έτυχε καστανός.

–Ξέρεις πού θα πας;

–Ξέρω.



Είχαμε και από κείνους τους πρόχειρους χάρτες φυλαγμένους για ώρες ανάγκης. Ήξερα που είμαστε ανάμεσα Αφρική Αμερική, πιο κοντά στην Αφρική καμιά 80ριά μίλια. Όμως τα ρέματα σ' εκείνο το μέρος προς Αμερική τραβούνε το Γκολφ Στρημ.

Ο Γερμανός ρώτησε αν είναι στη βάρκα ο Πρώτος.

—Όχι, τον αφήσαμε στην πρύμη, μας χώρισε η φωτιά.

—Ο Πρώτος μηχανικός;

—Πάει —καπούτ.

Στο τέλος μου φώναξε ο Γερμανός «καληνύχτα» ελληνικά. Του 'πα κι εγώ μέσα μου τα κατάλληλα ελληνικά για την καλή και κακή του μέρα και νύχτα.

Νύχτωσε πια, τραβούσε όμορφα με λίγο αέρα το πανάκι. Η θάλασσα καλοσύνη. Άμα ξημέρωσε είδαμε και την άλλη βάρκα, πλησιάσαμε, μιλήσαμε. Δυο μέρες πλέβαμε μαζί. Κάναμε 23 μέρες στη βάρκα. Τη μέρα μας έκαιγε ο ήλιος, είμαστε 40 μοίρες πάνω απ' τον Ισημερινό, μας έψηνε. Κάναμε τέντα για ίσκιο, είναι ο ήλιος πολλές ώρες κατακόρυφος. Προφυλάει καλά η τέντα. Μετρημένο το νερό. Τρώγαμε γαλέτα και γάλα γλυκό του κουτιού. Αυτά δε μας λείψανε, μα ποιος έτρωγε και σωστά. Όσο περνούσανε οι μέρες δεν έλειψε κι η γρίνα. Ο Ψαριανός σαν συμπατριώτης του που ήμουνα, όλο ανάποδα μου πήγαινε. Η βάρκα έκανε λίγο νερά, τα βγάζαμε με τις αντλίες. Μια μέρα έβρεξε αρκετά, μαζέψαμε νερό πάνω σε μουσαμά και με σωλήνα στο βαρελάκι.

Τα κύματα βουβά και πλατιά τη βάρκα τη σηκώνουνε απαλά. Με βάρδιες τιμόνι, με βάρδιες κοιμούμαστε. Καθιστοί.

Τη μέρα που μας ήβρε η καταιγίδα, το μπουρίνι, χωρίσαμε, χάσαμε την άλλη βάρκα.

Στις 23 μέρες φάνηκε το μυτερό νησί Φερνάντο Νορόντχα, που είναι καθαυτό μια πυραμίδα, το γνώριζα. Κόντευε να βραδιάσει. Λέω να σταθούμε στα κουπιά τη νύχτα, μην πέσουμε σε καμιά ξέρα. Ο Ψαριανός πείσμα: «Να τραβήξουμε». Οι άλλοι καταλάβανε, περάσαμε τη νύχτα τούτη στα κουπιά, έφεξε, μας είδανε απ' τη στεριά, μας πιάνουνε στο τουφεκίδι. Το νησί το 'χουνε οι Βραζιλιάνοι, φοβούντανε απόβαση γερμανική. Έπειτα είδανε το χάλι



μας, ήρθε ρυμουλκό και μας τράβηξε. Ξεμπαρκάραμε σ' ένα κολπάκι όμορφο. Καθώς πιάνανε και βγαίνανε οι δικοί μας, με το σάλτο πέφτανε καθιστοί στην άμμο, σαν παπιά χτυπημένα, μωδιασμένα τέλια τα πόδια μας.

Μας περιποιηθήκανε πολύ, ξάπλα και φαΐ, μπανάνες, φρούτα δέκα μέρες. Μετά δυο μέρες ήρθε κι η άλλη βάρκα. Με τον υποπλοίαρχο. Ήτανε αδελφός του Καπετάνιου. Και πριν μας σηκώσουνε –τ' είναι ο πόλεμος– φέρανε Γερμανούς αιχμαλώτους απ' το υποβρύχιο που μας βούλιαξε, τους βούλιαξε αυτούς τώρα ένα εγγλέζικο, περιμάζεψε καμπόσους απ' το πλήρωμα, ο Καπετάνιος μας όμως κι άλλος ένας αιχμάλωτος Καπετάνιος Έλληνας χαθήκανε. Άμα τους ξεμπαρκάρανε ο υποπλοίαρχος πετάχτηκε καταπάνω στους Γερμανούς σαν τρελός, αυτός ο ψύχραιμος φώναζε για τον αδελφό του.

Έπειτα μας στείλανε στο Μπουένος Άιρες, από κει που ξεκινήσαμε. Πάλι τυχεροί εμείς, ούτε κρυώματα, ούτε φουρτούνες σαν άλλοι ναυαγοί. Δεν είχε ούτε σκυλόψαρα σε κείνα τα νερά.



## 5. Αυτά τραβάγαμε απ' τον εκφυλισμένο κόσμο

ΕΓΡΑΨΕ ΕΝΑΣ ΑΓΡΟΤΗΣ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ

ΟΣΟ ΚΙ ΑΝ ΗΘΕΛΑ ΝΑ ΦΥΛΑΧΤΩ, δεν μπορούσα να μην πηγαί-  
νω και σε ορισμένα ραντεβού που ήτανε αναγκαία. Έτσι και στις  
20 του Μάρτη 1942 πήγα στο Κιάτο να βρω ένα φίλο μου και συ-  
νεργάτη μου, και αφού σμίξαμε κανονίσαμε μαζί να 'ρθούμε στο  
χωριό. Περνώντας απόξω απ' την Καραμπινερία είδαμε να κατε-  
βαίνει ένας απ' τους πολλούς χαφιέδες –που και στην τετάρτη Αυ-  
γούστου ήτανε και μάρτυρας της κατηγορίας μου στο πενταμελές  
Εφετείο Ναυπλίου, και δικάστηκα τότε με τα 2 χρόνια φυλακή  
και άλλη τόση εξορία –και τράβηξε μπροστά μας. Κοντοσταθή-  
καμε λίγο να προσπεράσει γιατί ήταν και κουτσός και 'μεις πή-  
ραμε άλλο δρόμο και ήρθαμε στο χωριό. Μου μπήκανε ψύλλοι  
στ' αυτιά πως για μένα είχε κατέβει, όπως και δε γελάστηκα. Της  
λέω της γυναίκας μου να μου δώσει τη σκούπα να πάω να σαρώσω  
ένα παλιοκάλυβο που 'χα στα Σταφιδείκα για να ξενυχτίσω, όπως  
κι έγινε. Σκούπισα, μάζεψα ξύλα για φωτιά το βράδυ, γιατί έκανε  
ένα διαβολεμένο κρύο. Το βράδυ φάγαμε και ετοιμάστηκα να φύ-  
γω, πού θα πας μου είπε, στο καλύβι τής λέω, κάτσε χάμω, με τέ-  
τοιο κρύο δεν έρχονται οι Ιταλοί. Ο πατέρας μου της είπε: «Νύφη  
άσε το παιδί να φύγει». Κρύωνα κι εγώ κι αποφάσισα να μείνω το  
βράδυ να κοιμηθώ στο σπίτι. Ύπνος δε με πήρε, λαγοκοιμόμουνα.  
Στο χωριό μου είχε εγκατασταθεί με την Κατοχή κι ένα φυλάκιο  
χωροφυλακής, ήτανε ένας υπενωμοτάρχης και δυο χωροφύλακες.  
Λοιπόν κατά τα μεσάνυχτα ακούω ένα βρόντο στη σκαλόπορτα,  
πετιέμαι από το κρεβάτι και βλέπω το χωροφύλακα. Μου φωνά-  
ζει «Σήκω Κώστα», όσο να σηκωθώ είχαν μπουκάρει ο χωροφύ-  
λακας, ο υπενωμοτάρχης και 3 караμπινιέρηδες μέσα, μου πρό-



τειναν τα όπλα, κάνουν μια πρόχειρη έρευνα, ντύθηκα, με δέσαν, φώναζε η γυναίκα μου και τα παιδιά, «κύριε Νίκο μας έκαψες», «δε φταίω εγώ κυρά Αθηνά, για δε βλέπεις πως με πήραν με τις μπιτζάμες». Έτσι είχε 'ρθει για να δικαιολογηθεί στην κατακραυγή του κόσμου. Με πήγαν στο Κιάτο και μ' έκλεισαν στο κρατητήριο, ήμουνα μόνος μου. Χάμω σε μια γωνιά είχανε ένα παλιό στρώμα από άχερο και ξάπλωσα, περίμενα ν' ανοίξουν και ν' αρχίσει η ανάκριση, μα τίποτα ως το βράδυ. Την άλλη μέρα πρωί πρωί ακούω από το φεγγίτη να με φωνάζουν. Γνώρισα τη φωνή της γυναίκας μου και της κόρης μου της μεγάλης. Στο Κιάτο ήταν μια ψευτοσυγγένισσά μου από τον άντρα της που είχε πεθάνει, ήταν καθηγήτρια ξένων γλωσσών και ήξερε και Ιταλικά. Συνδέθηκε με τους Ιταλούς αμέσως, μπορεί να 'βλαψε τον εαυτό της, εμάς όμως δε μας πείραζε, πολλούς έσωσε. Λοιπόν σ' αυτήν πήγαν και οι δικοί μου και σαν συγγενής πήγε στην καραμπινερία και μίλησε με τον διοικητή έναν υπενωμοτάρχη, που αργότερα τον έκανε φίλο της –δεν μας ενδιαφέρει. Έπειτα από 5 μέρες, ανήμερα στις 25 Μαρτίου, με κάλεσε στο γραφείο του, μου έδωσε κάτι σκαμπίλια και μου ζήτησε τα όπλα που είχα. Εγώ έχοντας αποφασίσει να μην του τα δώσω –είχα 2 μάουζερ με 150 φυσέκια και γκρα και ένα οπλοπολυβόλο που διορθωνότανε– αρνήθηκα. Τέλος με άφησε και με υποχρέωσε να κατεβαίνω στο Κιάτο κάθε Κυριακή και να δίνω το παρόν.

Τώρα η δράση μου ήτανε πολύ καμουφλαρισμένη και η παρακολούθηση στο σπίτι μου και όπου πήγαινα συστηματική. Οι γειτόνοι μου ήταν όλοι χαφιέδες και η διαφθορά είχε τόσο πολύ προχωρήσει που δεν περιγράφεται. Η πείνα ήτανε τρομερή, ευτυχώς που κείνη τη χρονιά έκαμα λίγο λάδι, είχα και κάτι εισοδήματα σουλτανίνα και την έβγαλα. Είχα και μεγάλη οικογένεια. Είμαστε εν όλω 12 άτομα και ένας μουσαφίρης τακτικός, 13. Περνάγανε πολλοί απ' το σπίτι μου, δεν μπορούσες να μην τους δώσεις λίγο ψωμί. Έτσι πέρασε το '42 χωρίς κανένα μεγάλο γεγονός, μόνον που συνωμοτικά δούλευε το ΕΑΜ μόνο στο οργανωτικό μέρος και καλύτερα να 'γραφα ανοιχτά, γιατί μέσα είχανε